

ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LA PRESENCIA
CATALANOARAGONESA A ROMA ENTRE EL FINAL
DEL *QUATTROCENTO* I EL PRINCIPI
DEL *CINQUECENTO* (1492-1522)¹

ALESSANDRO SERIO
Universitat de Roma «Tor Vergata»

En aquest estudi intento traçar un quadre, encara parcial i aproximatiu, de la presència catalanoaragonesa a Roma en un període crucial per a la història europea —els anys que van del pontificat d'Alexandre VI (Roderic de Borja, 1492-1503) a la mort de Ramon Folc de Cardona el 1522. Es tracta d'un arc temporal molt restringit, però absolutament decisiu per a la definició de la fisonomia de la presència catalanoaragonesa i hispana a Roma; un període caracteritzat per l'extrema inestabilitat dels equilibris de les forces, pel fer-se i desfer-se d'aliances, i de relacions polítiques fetes per nuncis, legats, ambaixadors, agents, representants de grans famílies; relacions que acabaren implicant, a més de grups de poder i faccions, també altres forces de menor rellevància política, però dotades de cert pes en el pla econòmic i social, com són les «comunitats nacionals».

El títol d'aquest treball vol aclarir preliminarment que l'objecte principal de l'anàlisi seran les modalitats, les formes i els individus que caracteritzaven la presència catalanoaragonesa a Roma, és a dir, els aspectes polítics d'una presència lligada essencialment —però no exclusivament— a la Corona d'Aragó, mentre que, en canvi, els aspectes socials i culturals connexos amb la vida de cadascun dels components nacionals —les comunitats catalana, valenciana, aragonesa i balear— hi entraran només com a elements del quadre general, sense ser l'objecte d'un estudi específic. Certament seria impossible —i, a més, artificios i poc correcte en un pla metodològic— pretendre fer una separació neta entre l'àmbit polític en sentit estricte i el context social i cultural de les comunitats nacionals que componien la presència catalanoaragonesa: l'estudi dels comportaments i dels individus que conformaven l'acció política no prescindirà, per tant, del context social i cultural, que romandrà, però, en el rerefons, sense constituir directament un element de la recerca.

El tema proposat presenta, des del seu enunciat, alguns elements problemàtics en la definició mateixa d'un grup que estava, en realitat, compost d'individus provinents de diverses *nationes* i units per la supeditació a la dinastia Trastàmara i per la

1. Vull regraciar pel seu encoratjament Marc Mayer i Olivé, i, pels seus útils consells, David Alonso García i Maria Antonietta Visceglia. Un agraïment també a Òscar Bernaus i a Sergi Grau per la indispensable ajuda en la traducció. La responsabilitat de l'escrit és, naturalment, només meva.

provinença d'una àrea geogràfica o geopolítica comuna, però culturalment i lingüística no homogènia.

Per al període aquí examinat, una mica posterior a la unió dinàstica de 1479 entre Ferran d'Aragó i Isabel de Castella, es pot desenvolupar un discurs anàleg al que faríem per a tota la presència hispana.² Hom té així el quadre d'un grup catalanoaragonès de límits moguts i variables, la definició dels quals està composta per un mosaic complex de factors culturals, ideològics i polítics que en fan especialment difícil la delimitació. Per exemple, els mateixos individus que es reconeixien —i eren reconeguts— com a pertanyents a la *natio cathalana*, recorrien, al costat de la de *cathalanes*, encara a altres denominacions, des de la més general de *hispanis*, fins a altres més particulars, com ara *barchinonenses*, *tarraconenses*, *mallorquins*, *perpinyanesos*, i encara *aragonesos* i *valencians*. Totes aquestes pertinences, dotades d'una especificitat pròpia, entraven en la definició d'un ampli grup catalanoaragonès obert i vital.

Ara, la complexitat que suposa arribar a una delimitació precisa evidencia que qualsevol discurs que intenti investigar la presència catalanoaragonesa a Roma en un pla principalment polític, sobretot en els anys posteriors a 1479, malgrat la seva plena autonomia respecte de la presència plurinacional hispana, no pot, tanmateix, prescindir del tot d'aquesta i, fins i tot, ha de prendre-la necessàriament en consideració. Malgrat tot, la definició dialèctica de les identitats nacionals hispanes és una qüestió molt complexa i debatuda, en la qual ara no és el moment de deturar-se.³

Un darrer aclariment preliminar breu afecta els límits cronològics entre els quals es desenvolupa aquest treball. El primer límit s'entén que està constituït pels anys del pontificat d'Alexandre VI, durant el qual la presència hispana a Roma havia anat creixent i articulant-se notablement, establint lligams —no només ocasionals— amb el món de la cúria. D'altra banda, el 1492 és també la data de la presa de Gra-

2. En aquest període, l'ús de l'expressió *comunitat espanyola* no sembla clar i està, al contrari, encara per verificar concretament en diversos àmbits. En comptes de l'adjectiu *espanyol* hem, doncs, preferit el de *hispa*, que ens ha semblat que reflecteix millor la problemàtica d'una presència articulada i plurinacional i és més adequat per expressar no pas la pertinença a una veritable i pròpia comunitat, sinó, més aviat, una provinença geopolítica comuna.

3. Vull destacar aquí sobretot l'article de M. J. RODRÍGUEZ SALGADO (1998), «Christians, civilized and spanish: multiple identities in sixteenth century Spain», *Transactions of the Royal Historical Society*, Sixth Series, VIII, Londres, Cambridge University Press, p. 233-251, que subratlla que l'ús dels termes *Espanya* i *espanyol*, verificables en «almost every language» (p. 233), no corresponia al concepte d'una identitat específica *espanyola* al segle XVI, des del moment que «Spain did not exist». També María Victoria LÓPEZ CORDÓN, «Intercambios culturales entre Italia y España en el siglo XVI», a P. R. PIRAS i G. SAPORI (1999), *Italia e Spagna tra Quattrocento e Cinquecento*, Roma, Aracne, p. 39-61. Per a l'àmbit català, els treballs de A. ALCOBERRO (2000), *Identitat i territori. Textos geogràfics del Renaixement*, Vic; X. TORRES (1995), «Pactisme i patriotisme a la Catalunya de la Guerra dels Segadors», *Recerques*, núm. 32, p. 45-62. Em permeto, finalment, de remetre també a una contribució meua: A. SERIO, «Modi, tempi, uomini della presenza hispana a Roma tra la fine del Quattrocento e il primo Cinquecento (1492-1527)», *Atti del Convegno Internazionale (Roma 4-7 abril 2001)*, en premsa.

nada, amb la qual es conclou la Reconquesta ibèrica i pren una posterior embranzida la fase expansiva de la política exterior de la monarquia dual de Ferran i Isabel, en continuïtat amb la gran expansió catalanoaragonesa realitzada durant el regnat d'Alfons V.⁴ El segon terme cronològic és establert per la mort del virrei català de Nàpols Ramon Folc de Cardona, esdevinguda el 1522. És la data que marca la desaparició de l'últim gran exponent del sistema polític catalanoaragonès construït per Ferran el Catòlic a Itàlia i que, per aquest motiu, m'ha semblat que era pertinent com a conclusió de l'arc temporal d'aquest treball, ajornant l'aprofundiment d'alguns temes i punts per a moments posteriors.

1. ALGUNES DADES SOBRE ELS ORÍGENS DE LA PRESENCIA CATALANOARAGONESA A ROMA
EN EL SEGLE XV

La presència a Roma d'estrangers, i en particular d'individus provinents dels territoris de la Corona d'Aragó, testimoniada com a significativa, almenys a partir de la meitat del segle XIV, però segurament anterior, canviarà gradualment de significat durant el *quattrocento*, paral·lelament al canvi de la ciutat i del papat. De tota manera, encara que manquen fonts que permetin de quantificar exactament aquest fenomen, a partir de la primera meitat del segle XV, a Roma va començar un augment del nombre global d'estrangers en general, i en particular d'hispanos. Sens dubte, a aquest augment numèric hi havia contribuït l'elecció papal de Calixte III (1455-1458) i, sobretot, d'Alexandre VI (1492-1503).⁵

Amb el primer dels dos pontificats Borja, es va consolidar, abans de tot, una tendència que veia Roma, ja en el *trecento* i més encara en el *quattrocento*, com una important etapa per als mercaders catalans que operaven al llarg de l'eix Barcelona-Nàpols-Palerm; però, a més a més, havia començat una nova forma de presència catalana, lligada directament o indirecta al món de la cúria pontifícia, que se servia del suport i dels favors del papa Borja més que de la seva necessitat de constituir una xarxa de relacions que sostingués —també econòmicament— l'acció de govern. Sens dubte, una part consistent d'aquesta immigració era —per dir-ho d'alguna ma-

4. Sobre aquest tema hi ha molts estudis. Em limito aquí a assenyalar-ne alguns: F. UDINA I MARTORELL, «L'expansió de la Corona d'Aragó al Mediterrani (segles XIII-XV)», *Atti del XIV Congresso di storia della Corona d'Aragona. La Corona d'Aragona in Italia (sec. XIII-XVIII)*, Sassari-Alghero, 19-24 maig 1990, vol. I, p. 113-153; G. GALASSO, «Tradizione aragonese e realtà della monarchia spagnola in Italia nei secoli XVI-XVII», *Atti del XIV Congresso di storia della Corona d'Aragona. La Corona d'Aragona in Italia (sec. XIII-XVIII)*, Sassari-Alghero, 19-24 maig 1990, vol. I, p. 177-192.

5. La bibliografia sobre els pontificats borgians és àmplia. Aquí em limito a assenyalar només algunes obres, a les quals remeto per a dades bibliogràfiques completes. Especialment M. BATLLORI, «La família Borja», a M. BATLLORI (1994), *Obra completa*, vol. IV, València, Tres i Quatre; M. BATLLORI, «De l'humanisme i del renaixement», a M. BATLLORI (1995), *Obra Completa*, vol. V, València, Tres i Quatre. També la recent publicació en tres volums a cura de M. CHIABÒ, S. MADDALO, M. MIGLIO i A. M. OLIVA (2001), *Roma di fronte all'Europa al tempo di Alessandro VI*, *Atti del Convegno*, Ciutat del Vaticà-Roma, 1-4 desembre 1999, Roma.

nera— ocasional i del tot contingent, i no comportava cap assentament estable a la ciutat. Amb tot i això, no mancaren els individus que, arribats a Roma provinents dels territoris de la Corona d'Aragó a partir de la meitat del *quattrocento*, hi van fixar una residència estable.

Així doncs, per bé que no exactament quantificable, aquest augment numèric dels hispans i dels catalans es va verificar efectivament. Es tractà d'un augment generalitzat, que incloïa tant les classes mercantils i artesanals com el grup social de les professions i també, finalment, alguns humanistes, que trobaren un lloc en els ambients de la Cúria i de les corts renaixentistes, cada vegada més obertes a individus provinents d'altres ciutats i regions d'Itàlia i d'Europa.⁶

Però la dada d'aquest augment no està relacionada només amb l'elecció dels dos pontífexs valencians; al costat de la indubtable força d'atracció exercida per aquests últims, també cal tenir en compte altres factors. Sobretot, és oportú considerar les aspiracions d'una *monarquia hispànica* nounada que reprenia i ampliava les empreses expansionistes tradicionals de la Corona d'Aragó al Mediterrani i fins a Nàpols.⁷ És indubtable que, ja a partir de 1479, i cada cop més durant el transcurs de l'últim quart del segle XV, l'interès de Ferran i d'Isabel per Roma s'anà intensificant. Aquest augment dels interessos dels sobirans catòlics és clarament visible en l'augment progressiu de les formes de la representació hispànica a la Ciutat Eterna,⁸ i consistí en una sèrie d'intervencions de caràcter artístic i també en la progressiva defini-

6. Es tracta d'una dada no quantificable exactament. Els protocols notariais i els registres comptables, estudiats en el seu vessant romà per Ivana ATT (1990), «Spagnoli e mercato del lavoro nella Roma del Quattrocento», *Atti del XIV Congresso di storia della Corona d'Aragona*, vol. III, p. 43-63, poden permetre una primera aproximació sumària, almenys en les línies de tendència general de la immigració d'altres realitats ètniques i nacionals. I encara, d'aquest tipus de fonts sorgeixen, sobretot, alguns perfils individuals, més o menys detallats, lligats al món bancari-mercantil. Sobre la presència d'humanistes catalans a Roma, l'obra citada de BATLLORI (1995). Recordo en particular figures com ara Jeroni Pau, autor de l'*Epistula de Hispaniarum viris illustribus*, i Pere-Miquel Carbonell, autor del *De viris illustribus catalanis*. A l'obra de Batllori remeto, també, per a la bibliografia sobre aquest tema.

7. UDINA I MARTORELL (1990); M. DEL TREPPO (1972), *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, Nàpols. Traducció catalana (1976), *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa*, Barcelona, Curial; A. BOSCOLO (1988), «L'expansió dels catalans pel Mediterrani», a *Els catalans a Sardenya*, Barcelona.

8. Una font privilegiada i útil per a la recopilació d'informacions sobre les formes de la representació reial hispànica a Roma està representada pels dietaristes romans, autors de cròniques que proporcionen un quadre significatiu de la vida social ciutadana. El 1481, els Reis Catòlics finançaren una restauració costosa del monestir i església de Sant Pietro in Montorio; F. DE' ROSSI (1635), *Ritratto di Roma moderna*, Roma, Francesco Moneta, p. 49, reeditada el 1989, *Riproduzione anastatica del ms. originale curata da Maurizio Marini*, Roma: «Tra tanto occorse, che il Re di Spagna Ferdinando, non havendo prole dalla sua moglie Elisabetta, il B. Amadeo gli promise, che Dio gli darebbe un figlio maschio, se compivano la fabbrica di questo monasterio, e ristoravano la Chiesa. Verificossi la profetia del servo di Dio, & essi qui di se lasciarono memoria regale, che particolarmente risplende sopra di quel sacro luogo, dove fu San Pietro crocifisso, havendoci fatto una rilevata, e ritonda cappella, degna opera di Bramante». El 1486 arribà a Roma el comte de Tendilla, la vinguda del qual estava relacionada amb el desenvolupament dels tractats

ció de funcions —si no de veritables i propis organismes— institucionals de representació.⁹ Certament, la grandesa d'aquestes formes de representació i l'aparat iconogràfic que es proposava a la ciutat seu del papat eren fruit d'una tria precisa de Ferran i Isabel i constituïen la trama simbòlica d'una política expansionista vers el Mediterrani que tenia un dels seus centres fonamentals a la Ciutat Eterna. En un moment tan delicat per a la possessió del regne de Nàpols, Roma —«plaza del mundo», segons la visió de Ferran— esdevingué, aleshores, la caixa de ressonància ideal de la política dels sobirans espanyols a Itàlia i al Mediterrani.¹⁰ Però, a més de constituir un instrument de la política dels Reis Catòlics i d'Alexandre VI, durant el període del seu pontificat, aquestes formes cerimonials tenien un valor polisèmic i també preveïen la participació de grups socials i comunitats, cadascun amb el seu propi aparat iconogràfic, d'una banda, funcional per a la conservació de la pròpia identitat diversa en un àmbit social estrany, i de l'altra, expressió d'una voluntat d'integració.¹¹

D'altra banda, un altre factor de l'augment de la presència no només de catalans i hispans, sinó en general de forasters i estrangers, era degut als canvis de la

---

crucials per a la fi de la guerra napolitana, que havia començat amb les rebel·lions dels barons i l'alçament d'Aquila. Aquell mateix any, i de la mateixa manera durant els anys següents, se celebraren amb freqüència cerimònies en honor de les victòries obtingudes pels Reis Catòlics «contra regem Granate infidelem», J. BURCHARD, *Jobannis Burchardi Argentinensis capelle pontificio sacrorum rituum magistri diarium, sive rerum urbanarum commentarii (1483-1506)*, edició a cura de L. THUASNE (1883), vol. I, París, p. 205. Durant el pontificat d'Alexandre VI, aquestes formes de representació esdevingueren més manifestes, com per exemple, el 1492, quan arribà a Roma la notícia de la presa de Granada i es preparà un gran espectacle escenogràfic (BURCHARD, vol. I, p. 444 i s.). Durant aquest pontificat, cal recordar també l'entrada triomfal de Gonzalo Fernández de Córdoba el març de 1497 i, pocs mesos després, les grans cerimònies per la mort del príncep Joan, primogènit de Ferran i Isabel, celebrades a l'església de S. Giacomo degli Spagnoli, però també a la capella papal de Sant Pere, normalment reservada exclusivament per a les exèquies de pontífexs, reis i emperadors. Sobre això, M. VAQUERO PIÑEIRO, *I funerali romani del principe Giovanni e della regina Isabella di Castiglia: rituale politico al servizio delle monarchia spagnola*; M. CHIABÒ, S. MADDALO, M. MIGLIO i A. M. OLIVA (ed.), *Roma di fronte all'Europa al tempo di Alessandro VI. Atti del Convegno*, Ciutat del Vaticà-Roma, 1-4 desembre 1999, Roma, vol. II, p. 641-656. Sobre els cerimonials romans a l'edat moderna, M. A. VISCEGLIA (2000), «Cerimoniali romani: il ritorno e la trasfigurazione dei trionfi antichi», *Storia d'Italia - Annali 16, Roma città del papa*, Roma, Einaudi, p. 113-170.

9. Per a un quadre de l'evolució de la representació diplomàtica hispana, M. A. OCHOA BRUN (1991), *Historia de la diplomacia española*, Madrid, Ministeri d'Afers Exteriors, 3 v. Sobre la política italiana dels Reis Catòlics, M. RIVERO RODRÍGUEZ (2000), «De la separación a la reunión dinástica: la Corona de Aragón entre 1504 y 1516», a J. MARTÍNEZ MILLÁN (ed.) (2000), *La Corte de Carlos V*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, vol. I (Corte y Gobierno), p. 73-101.

10. A. RODRÍGUEZ VILLA (1896), «D. Francisco de Rojas, embajador de los reyes católicos», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XXVIII, p. 373.

11. Sobre l'estudi del cerimonial entès com a *linguaggio politico e giuridico*, M. A. VISCEGLIA, «Il cerimoniale come linguaggio politico. Su alcuni conflitti di precedenza alla corte di Roma tra Cinquecento e Seicento», a M. A. VISCEGLIA i C. BRICE (ed.) (1998), *Ceremonial et rituel à Rome (XVIe-XIXe siècle)*, Collection de l'École Française 231, Roma, p. 117-176.

mateixa ciutat, que s'anava adequant al nou paper de capital d'un estat regional italià, que va esdevenir, a més d'un important centre cultural i artístic, un lloc d'encontre d'interessos internacionals, regionals i, naturalment, locals.¹²

2. LES INSTITUCIONS NACIONALS A ROMA: EL CONSOLAT D'ULTRAMAR I LA CONFRARIA DE SANTA MARIA DE MONTSERRAT

Després d'haver aclarit el punt de vista adoptat per emprendre l'estudi de la presència catalanoaragonesa a Roma, podem començar per una primera qüestió: quines relacions tenien els individus i els grups que formaven part d'aquest conjunt plurinacional amb Roma, en general, i, en particular, amb la cort papal i les corts cardenalícies; i, altrament, amb quines proteccions i ajuts podien comptar tant a la cort com a la ciutat, en una fase en què tots els subjectes involucrats en els ràpids canvis polítics que s'esdevenien actualitzaven la pròpia fisonomia i, en conseqüència, s'anaven redissenyant relacions i equilibris de forces.

Algunes indicacions significatives poden ser extretes de l'estudi de les institucions catalanes a Roma i, en primer lloc, del consolat d'ultramar. La primera notícia descoberta sobre aquest consolat remunta al 12 de juny de 1489, quan els consellers de Barcelona nomenaren cònsol el mercader Nicolau Pujades, que pertanyia a una família de l'oligarquia mercantil ciutadana.¹³

12. Sobre les problemàtiques relatives a les transformacions de Roma entre els segles xv i xvi, la bibliografia és desmesurada. Assenyalo aquí només alguns treballs particulars per als àmbits i les problemàtiques tractats en aquest article. Sobre la noblesa romana, A. MODIGLIANI (1994), «Li nobili huomini di Roma». Comportamenti economici e scelte professionali», *Roma capitale (1447-1527)*, Pisa-San Miniato, Pacini Editore, p. 345-372; A. ESPOSITO, «Li nobili huomini di Roma». Strategie familiari tra città, curia e municipio», *Roma capitale (1447-1527)*, p. 373-388; M. PELLEGRINI (1994), «Corte di Roma e aristocrazie italiane in età moderna. Per una lettura storico-sociale della curia romana», *Rivista di Storia e Letteratura Religiosa*, xxx (1994), p. 543-602; M. A. VISCEGLIA (cur.) (2001), *La nobiltà romana in età moderna. Profili istituzionali e pratiche sociali*, Roma, Carocci; S. CAROCCI (2001), «Vassalli del papa. Note per la storia della feudalità pontificia», a G. BARONE, L. CAPO i S. GASPARRI (ed.), *Studi sul Medioevo per Girolamo Arnaldi*, Roma, p. 55-90; I. FOSI (1999), «La nobiltà a Roma nella prima metà del Cinquecento: problemi e prospettive di ricerca», *Roma nel Rinascimento. Bibliografia e note*, Roma, p. 61-77. Sobre el «poble» romà i el papat, L. NUSSDORFER (2000), «Il «popolo romano» e i papi: La vita politica della capitale religiosa», *Storia d'Italia, Annali XVI, Roma la città del papa*, a cura de L. FIORANI i A. PROSPERI (2000), Torí: Einaudi, p. 239-260; A. CAMERANO (1988-1889), *Le trasformazioni del Campidoglio fra XIV e XVI secolo: I conflitti, la normativa, il diritto di cittadinanza e la costruzione del consenso*, tesi doctoral, Università de Bari. Sobre la comunitat florentina i les seves relacions amb la ciutat i la cort del papa, L. FOSI, «I fiorentini a Roma nel Cinquecento: Storia di una presenza», *Roma nel Rinascimento*, p. 389-414. Sobre l'evolució del papat, em limito a assenyalar W. REINHARD (1998), *Papauté, confession, modernité*, París, Ed. de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales; P. PRODI (1980), *Il sovrano pontefice. Due corpi e un'anima*, Bolonya i P. PARTNER (1990), *The Pope's Men: the papal civil service in the Renaissance*, Oxford University Press.

13. Aquest cognom apareix amb freqüència en el Dietari del Consell de Barcelona. F. SCHWARZ Y LUNA i F. CARRERAS Y CANDI (1894), *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, vol. III (1478-1533), p. 37, 57 i s.

La fundació d'un consolat català a Roma és clarament indicativa de la presència d'un grup mercantil i artesanal important, tan nombrós i econòmicament rellevant que advertí la necessitat de crear una organització i de dotar-se d'un òrgan de representació fornit d'una jurisdicció autònoma pròpia.

En el període aquí considerat, el consolat català a Roma sembla que era al centre d'una intensa dialèctica entre el govern ciutadà barceloní i l'autoritat règia per al control del nomenament dels cònsols.¹⁴ Desafortunadament, l'escassa documentació present a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona sobre aquesta institució no resulta gaire útil per aclarir aquestes dinàmiques. Un primer moment de contrast ha estat individuat a partir de febrer de 1495, quan, mort Joan Pujades, els consellers nomenaven cònsol a Roma el mercader català Antoni Camí. Però ja el 24 d'abril d'aquell mateix any, Ferran el Catòlic escrivia a mossèn Guillem dez Catllar «consul d'espanyoles en Roma»,¹⁵ per tal que demanés al papa —juntament amb Garcilaso de la Vega i el cardenal Bernardino de Carvajal— el pagament d'una certa suma deguda a mossèn Vilamarí; al cònsol li era demanat de mantenir-se «acerca [de] los dichos nuestros embaxadores, solicitandoles con mucha diligencia esten con su Sanctidad».¹⁶ Així doncs, les fonts emmudeixen durant dos anys, i no hi ha cap rastre d'un conflicte entre el sobirà i el govern barceloní, almenys fins al 1497, quan, precisament el 3 de febrer, el Consell de Cent, en substitució d'Antoni Camí, nomenà cònsol Bernat Dusay, *ciutadà de Barcelona*.¹⁷ En aquest punt, segons un document citat per Voltes Bou, els consellers es dirigiren a Ferran excusant-se de no poder acollir la seva recomanació en favor de dez Catllar perquè ja havia proveït el nomenament d'un nou cònsol.¹⁸ Aquest principi de conflicte entre el rei i el govern barceloní, sobre el qual, tanmateix, manquen dades ulteriors i més precises, sembla indicatiu de l'existència d'una superposició parcial entre el cònsol català, amb competències *tradicionals* lligades al món mercantil, i un cònsol d'«españoles», és a dir, un funcionari nomenat pel rei amb funcions en bona part distintes respecte del

14. Sobre les reformes de Ferran el Catòlic i sobre l'administració del Principat de Catalunya, Josep Maria FONT I RIUS (1978), «L'administració local i l'estructura administrativa de Barcelona», *Història de Catalunya*, Barcelona: Salvat Ed., vol. III, p. 251-256; Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ i Sebastià RIERA (1978), «Ferran II i la política de redreçament», *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat Ed., vol. III, p. 228-236.

15. A. DE LA TORRE (1965), *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, Barcelona, vol. 5, p. 55-56.

16. A. DE LA TORRE (1965).

17. ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT (AHC), caixa 9, reg. 1, fol. 44 (nomenament de Bernat Dusay el 3/2/1497). Document citat per VAQUERO PIÑEIRO, *Mercaderes catalanes*, p. 159.

18. P. VOLTES BOU (1964), «Repertorio de documentos referentes a los cónsules de ultramar y al Consulado de Mar conservados en el Instituto Municipal de Historia de Barcelona», *Documentos y Estudios*, núm. 13, p. 94; el document citat ha resultat, en l'original (AHCB, Lletres Closes., sèrie VI, 35, fol. 175), totalment il·legible; es tractaria d'una carta dels consellers al rei del 11/5/1497, en què «El Rey había recomendado para el cargo de cònsol a mosén Callar. Los Consellers le dicen que no pueden complacerle porque tenían ya nombrado para dicho cargo a Bernardo Dusay, y no sería prudente revocar el nombramiento».

seu col·lega, nomenat pel Consell, amb funcions de representació, certament, però també d'intermediació i diplomàcia.

A aquest punt cal dedicar algunes paraules. La coexistència de dos cònsols no s'ha de llegir com un senyal d'una política centralitzadora del sobirà i tampoc d'una afirmació progressiva del component espanyol en contra del català. No cal, doncs, cometre el greu error de perspectiva de llegir l'evolució d'aquesta institució linealment, com el mirall d'una evolució amb sentit nacional unitari de diversos elements socials, culturals i polítics. Més aviat, el nomenament d'un cònsol per part de Ferran significa una resposta a l'exigència de constituir una xarxa de contactes i fidelitats pròpia, i aquells «españoles» a què es refereix en el projecte del rei són només el conjunt dels seus súbdits. En aquest sentit, es pot explicar, per exemple, el nomenament per part del Rei Catòlic de dos genovesos, Francesco Marchesio i Gian Antonio Grimaldi, ambaixadors de la República Lígur a la seva cort, com a «conservadores» i «consules» de tots els seus súbdits a Gènova.¹⁹ Aquest fet no va provocar cap reacció violenta per part dels consellers, que van confirmar l'elecció del sobirà.²⁰ L'element discriminant per al rei en el moment de l'elecció dels individus que volia destinar al seu servei no era la pertinença a una *natio* en particular, sinó la fidelitat a la seva dinastia; i de la mateixa manera, per al govern de la Generalitat era prioritari el respecte de la pròpia jurisdicció per al nomenament dels cònsols i la capacitat de representar adequadament els interessos dels mercaders catalans.

En fi, cal evitar de reproduir i multiplicar l'esquema, artificios i superat, de la relació dicotòmica poder central - autonomia local en l'àmbit de la història del consolat a Roma. I, a més a més, almenys per a tot el període del regnat de Ferran, em sembla que pensar en una evolució d'aquesta institució de només catalanoaragonesa a més generalment representativa de tots els espanyols significa una anticipació de dinàmiques que es manifestaren més evidentment en la fase compresa entre el final del segle XVI i el principi del segle XVII.²¹ Al final del *quattrocento*, la dialèctica es desenvolupava en el pla jurisdiccional entre el sobirà catalanoaragonès i el municipi de Barcelona, i no entre un element català i un —més ampli— d'espanyol; i, d'altra banda, l'extensió de la competència jurisdiccional del consolat a altres súbdits «dicti domini nostri Regis Castille et Aragonum»²² —sobre els quals altrament manquen confirmacions efectives en la concreció de la vida dels mercaders hispans— s'insereix perfectament en el sistema de la monarquia dual de Ferran i Isabel, en el sistema del «señorio a una», i per això s'explica en l'àmbit no pas d'un procés de centralització en

19. A. DE LA TORRE (1965), p. 131-132.

20. AHCB, caixa 9, reg. 1, fol. 40.

21. Sobre els resultats posteriors del procés de formació d'una identitat nacional espanyola, M. J. RODRÍGUEZ-SALGADO (1998), «Christians, civilized and spanish: multiple identities in sixteenth century Spain», *Transactions of the Royal Historical Society*, Cambridge University Press, Londres, Sixth Series, VIII p. 238.

22. AHC, caixa 9, reg. 1, fol. 20v; document citat per M. VAQUERO PIÑEIRO (1998) «Mercaderes catalanes y valencianos en el consulado de Roma», *Revista d'Història Medieval*, núm. 9, p. 159.

la direcció d'un estat monàrquic nacional i unitari, sinó, sobretot, d'un disseny dinàstic i patrimonial. És el que apareix en el document del nomenament d'Antoni Camí «in consulem cathalanorum dicte civitatis Rome», en el qual es recorda que l'elecció corresponia al Consell de Cent per un privilegi concedit i renovat per tots els «illustrissimos dominos Reges Aragonum et Comites Barchinone».²³

Precisat això, és innegable que, en una ciutat com ara Roma, de la qual els Reis Catòlics copsaven la importància en l'escenari polític mediterrani i europeu, el consolat dels catalans bé podia servir els súbdits d'ambdues corones, transformant-se d'òrgan de representació «en theorie pour les seuls intérêts du commerce», i començant a desenvolupar «en fait [...] un rôle plus large».²⁴

Aquestes consideracions poden, a més, ser integrades amb les dades que sorgeixen de l'estudi d'una altra institució catalana de gran interès: la confraria de Santa Maria de Montserrat, fundada el 23 de juny de 1506 per un grup d'individus «de natio Aragonese Cathalana et Valentiana».²⁵

Aquesta institució —de la qual es conserva un llibre mestre en què són registrats els membres i benefactors des de 1506 fins a 1517-1518—²⁶ nasqué per exigències i amb finalitats netament distintes respecte de les més antigues esglésies hospitals medievals catalanes, Sant Nicolau i Santa Margarida. Aquestes últimes eren, essencialment, entitats caritatives, destinades a l'acolliment i a la cura material i espiritual d'aquells catalans, sobretot mercaders i pelegrins, que arribaven a Roma per realitzar afers propis, i que anaven o tornaven dels territoris italians sota el domini de la Corona d'Aragó, o per raons devocionals. Altrament, la confraria de Santa Maria de Montserrat desenvolupava una altra funció: la de mediació i ajut als seus propis membres per facilitar la presa de contacte amb l'ambient de la cúria papal i de les corts romanes.

És el que apareix en una carta de Ferran el Catòlic, tramesa des de Burgos el 27 de maig de 1508 i dirigida a Jeroni Vich, el seu ambaixador a la Ciutat Eterna.²⁷ El sobirà respon a una carta precedent de Vich del 3 de maig del mateix any i afirma que fins a aquell moment havia cregut que l'església hospital de Santiago degli Spagnoli acollia «los vassallos» tant de la corona d'Aragó com de la de Castella, i que, no es-

23. AHCB, caixa 9, reg. 1, fol. 36r.

24. P. VILAR (1962), *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, vol. III, París, SEVPEN, p. 434.

25. Sobre la confraria catalana, M. VAQUERO PIÑEIRO (1994), «Una realtè nazionale composita: comunità e chiese spagnole a Roma», a S. GENSINI (ed.) (1994), *Roma capitale (1447-1527)*, Pisa-San Miniato, Pacini Editore, p. 473-489. Sobre les esglésies hospital catalanes a Roma, vegeu, a més de VAQUERO PIÑEIRO, J. VEILLARD (1933), «Notes sur l'Hospice S. Nicolas des Catalans a Rome au Moyen Age», *Melanges d'Archeologie et d'Histoire*, 50, p. 183-193.

26. ARCHIVO DE LOS ESTABLECIMIENTOS ESPAÑOLES EN ROMA (AEER), ms. I, II, 664-Libro maestro de la Congreg. de N. S. de Montserrat (1506-1517).

27. J. MANGLANO Y CUCALO DE MONTULL (baró de Terrateig) (1958), *La política en Italia del Rey Católico (1507-1516)*, 2 v., Madrid, p. 55.

sent així, li sembla «muy bien que se faga el spital que dezis que quieren fazer los cortesanos vassallos de la corona de Aragon y es de maravillar como haviendo seydo tantos Pontifices, Cardenales y Prelados en essa ciudad no hayan proveydo en todo tiempo [...] cosa tan necessaria y meritoria».²⁸ Eren, doncs, els «cortesanos vassallos» qui havien engegat la fundació d'aquesta institució i que, dos anys després del seu naixement, en demanaven el sosteniment per part del sobirà. Entre aquests cortesans membres de la confraria catalana destaquen personatges de primer ordre com ara Jeroni Beltran,²⁹ Guillem Cassador,³⁰ Joan Cardona, Jaume Serra³¹ i el mateix Vich. Cadascun d'ells tenia una xarxa pròpia de contactes i coneixences que els permetia procurar i obtenir favors, beneficis i rendes.

Així doncs, entorn de la institució catalana es movia un grup d'individus d'extracció social diversa, sovint dotats de càrrecs curials i experts en el complicat món de les corts i de la societat romanes. Els noms escrits en el registre de la confraria es repeteixen en el transcurs dels anys i dels decennis amb una certa regularitat: Carbonell, Beltran, Veí, Serra. En particular, el febrer de 1515, era escollit entre els consellers de la confraria «myser Gabriel Carbonel doctor».³² En aquells mateixos anys,

28. J. MANGLANO Y CUCALO DE MONTULL, *La política en Italia...*, p. 55.

29. Aquest, arribat a Roma com a mercader i financer, adquirí l'important càrrec de protonotari apostòlic i aconseguí d'inserir-se en l'ambient de la cort papal. També Marin SANUDO, *I Diarii*, a cura de G. BERCHET, 58 v., Venècia 1881-1887, vol. XXII, col. 542-543, «Item [l'ambasciatore veneziano a Roma] scrive aver parlato con uno Hironimo Beltrame, qual li ha dito ha di Bruxeles, di 27, che questo apuntamento [dil re Catholico con il Christianissimo] è sta fatto per anni 4; ch'è contra quello si dice». El 1513 Beltran és un dels terminals financers de la política de Ferran el Catòlic, cf. Archivo General de Simancas (AGS), Estado leg. 1 (II part) d. 409, «Item de Valladolid a XVIII de enero de XIII (1513) se dio cedula a Su Al. para que el licenciado Vargas diese a Agostin de Grimaldo y a Gaston de Grimaldo y Nycolo de Grimaldo e companya [...] Dm XII [2012] ducados de oro por otros tantos que don Pedro de Urrea recibió en Roma de micer Geronimo Beltran mercader los quales fueron para en cuenta de su salario segun parecio por su cedula de cambio fecta en Roma a XXIII de noviembre de XII [1512]». El setembre de 1516, a més, ell mateix sembla que és informador de l'ambaixador venecià a Roma gràcies als seus contactes a Brussel·les. Cf. SANUTO, *I Diarii*, XXII, col. 542-543 (5 setembre 1516). El 1521, «Ieronimo Beltram» és entre els deutors de Camillo Caetani de Sermoneta per 550 ducats (Caetani, *Domus Caietana. Storia documentata della famiglia Caetani*, Sancasciano Val di Pesa 1927, 3 v., II, p. 35). Alguns anys més tard, el 1525, el mateix Beltran compra el «Casalem Brusatum» [Casalbruciato] per als nobles romans Fabio Colonna i Lelio della Valle, cf. Archivo di Stato di Roma, Notai Auditoris Camerae, b. 412, c. 10 (1525, Jacobus Apocellus).

30. Cassador resulta un punt de referència fonamental per a Vich i per al mateix Ferran, que el citen diverses vegades en la seva correspondència; per exemple J. MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 243-244. D'altra banda, el novembre de 1511, Cassador fou enviat per Juli II com a nunci apostòlic davant el rei aragonès per demanar-li el suport contra els cardenals cismàtics reunits a Pisa; R. DE HINOJOSA (1896), *Los despachos de la diplomacia pontificia en España*, Madrid, vol. I, p. 44. Sobre aquesta figura, estic preparant actualment una contribució en el context de la meua tesi de doctorat.

31. Nomenat cardenal per Alexandre VI el 28 de setembre de 1500, i bisbe d'Oristano, morí el 15 de març de 1517. El 1510 cedí la diòcesi d'Oristano al seu nebot Pere Serra, que l'administrà fins al 23 de desembre de 1517, quan morí. G. VAN GULIK i C. EUBEL (1923), *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, Ed. Monasterii, vol. III, p. 115.

32. AEER, ms. I-II-664, *Libro maestro de la Congregación de S. Maria de Monserrat*, fol. 172r.

l'ambaixador Vich tenia contactes amb Francesc Carbonell, a qui considera un col·laborador fiable; aquest, al seu torn, podria ser un parent d'aquell Pere-Miquel Carbonell, arxiver reial i humanista, que no vingué mai a Itàlia, cosí d'un important *scriptor apostolicus*, aquell Jeroni Pau que deixà la Ciutat Eterna entre 1492 i 1493, després de l'elecció com a papa del seu protector Roderic de Borja.

Però aquí em limito a assenyalar només alguns punts de partida parcials. Recerques ulterior necessàries sobre aquests individus i sobre les relacions que tenien lloc entre Roma, Nàpols, Catalunya, València i Castella podrien permetre d'aclarir millor no només el funcionament dels mecanismes de reclutament i de progressió en les carreres curials, en particular per als «forasters», sinó també en quin grau i de quina manera els èxits d'una carrera eclesiàstica i curial a Roma entraven en els esdeveniments i en els equilibris polítics de la mare pàtria catalana en una fase caracteritzada per una gran incertesa política.

Tanmateix, no obstant l'estadi encara prematur de les recerques endegades, podem afirmar que Santa Maria de Montserrat, com altres institucions *nacionals* anàlogues,³³ desenvolupava una funció important de vehicle d'inseriment i promoció en la societat romana, d'accés a un cercle de contactes privilegiats en el món de la cúria papal i de les corts cardenalícies i nobiliàries. Gràcies a aquests contactes, es podia arribar a influir en l'assignació d'un benefici o d'una renda eclesiàstica o d'un càrrec curial, i també es podia guanyar prestigi i *reputazione* en la societat romana, per exemple amb vista a adquirir la ciutadania, instrument molt útil, si no indispensable, per a l'arrelament a la ciutat.

La composició plurinacional de la confraria permet, a més, algunes altres consideracions: les dades recollides per Manuel Vaquero Piñero evidencien la prevalença clara de catalans, amb el 44 % dels individus, seguits per un 29,8 % de valencians, un 14,4 % d'aragonesos i un 5,3 % de mallorquins, per a un total del 93,5 % de súbdits de la Corona d'Aragó. Amb tants per cent netament inferiors trobem després un 3,2 % de navarresos i un 2 %, aproximadament, de castellans.³⁴ Aquesta dada es presta a interpretacions diverses: és indubtable que a l'interior de la confraria, almenys per a aquells individus dels quals ha estat possible determinar amb exactitud la provinença, la preponderància dels súbdits de la Corona d'A-

33. És el cas de la confraria de S. Giovanni dei Genovesi, que el 1539 obtingué el dret de representar el consolat de la *natio* genovesa a Roma, i de l'església de S. Giovanni dei Fiorentini; I. FOSI (1989), «Il consolato fiorentino a Roma e il progetto per la chiesa nazionale», *Studi Romani*, 37 (1-2), p. 50-70. Però és també el cas de la confraria castellana de Santiago de los Españoles, que, a partir de la meitat del segle xv, sembla que és la principal entitat de representació castellana a Roma. M. VAQUERO PIÑERO (1999), *La renta y las casas. El patrimonio inmobiliario de Santiago de los Españoles en Roma entre los siglos XV y XVII*, Roma. Sobre els llombards, M. ANSANI, «Curiales» lombardi nel secondo '400: appunti su carriere e benefici», *Roma Capitale...*, p. 415-471, i sobre els alemanys, A. SOHN, «Procuratori tedeschi alla Curia romana intorno alla metà del '400», *Roma Capitale...*, p. 493-503.

34. Les dades aquí citades són assenyalades a VAQUERO PIÑERO, *La renta y las casas...*, p. 480.

ragó era aclaparadora. Tanmateix, la presència, tot i que amb percentatges tan baixos, de membres dels regnes de Navarra i de Castella —aquests últims, cal recordar-ho, ja representats d'una institució nacional pròpia— indica que la pertinença a una *natio* o a la *casa comuna* de la Corona d'Aragó eren —en grau diferent— elements molt rellevants, però, en realitat, no constituïen un motiu de discriminació rígida.

Anàlisis més aprofundides podrien revelar si, com sembla, almenys per als membres de condició social més elevada, un denominador comú pot ser individuat en la fidelitat al rei Ferran, que, d'altra banda, tenia la necessitat de satisfer, sobretot després de 1508, les seves exigències financeres creixents i de construir una xarxa de fidelitats pròpia i autònoma també a través de l'important instrument de la concessió de beneficis eclesiàstics.³⁵

Ara, aquest grup de poder que s'estava estructurant entorn del lligam amb Ferran el Catòlic i que se sustentava, principalment, sobre una base social catalana i valenciana no era, però, homogeni, sinó més aviat articulat i permeable a les contribucions per part d'individus o, fins i tot, per altres grups, sobre la base d'interessos econòmics i —del tot secundàriament— conviccions, per dir-ho així, ideològiques. És el cas, per exemple, de la facció gibel·lina romana, la pertinença a la qual, si bé per al rei espanyol podia representar un títol de mèrit en el moment de la selecció, no arribava mai a ser un motiu de discriminació. Aquests altres components, grups o individus que entraven en la complexa configuració d'aquest partit ferrandí hi mantenien relacions que podien ser estretes i estables, però també flexibles i variables o, àdhuc, ocasionals.³⁶

35. La correspondència conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó en els registres de la cancelleria reial mostra que, almenys a partir de l'inici de 1500, a banda de les qüestions tradicionals lligades al dret de patronat reial sobre l'assignació dels beneficis eclesiàstics, començà per a Roma a intensificar-se un flux de diners que després era enviat en diverses direccions, sobretot a Nàpols i Palerm, per al pagament de tropes, serveis i, també, de blat, per exemple ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ (ACA), Cancelleria, registres, secretari Michaelis Perez de Almazan (Miguel Perez de Almazan), *Diversorum*, ms. 3575/1, fol. 40r; 54r; 56v; 69r; 79r; 83v-84r; ms. 3672, fol. 178r; 180r. També J. MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 60-61. En aquesta carta del desembre de 1508 dirigida a Ferran, Jeronim Vich es refereix a una correspondència del «vanco Sauli» i al fet que les notícies dels beneficis vacants arribaven primer «a genoveses», cosa que «parece cosa muy resia que los estrangeros ayan de poseer los mejores y mas beneficios de Spaña», també perquè «esos genoveses con las rentas ecclesiasticas hazen sus mercaderias». D'altra banda, apareix aquí aclarida la importància, també en el pla economicofinancer, de l'adquisició de beneficis i rendes eclesiàstiques, que després podien ésser utilitzades, fins i tot, com a aval de crèdits. Dec a David Alonso García un agraïment per la seva ajuda en aquest punt.

36. Sobre aquests temes, per a l'àmbit espanyol, M. QUINTANILLA RASO (1997), «Facciones, clientelas y partidos en España en el transito de la edad media a la modernidad», a J. ALVARADO (ed.) (1997), *Poder, economia, clientelismo*, Madrid, p. 15-50, i en particular p. 19; MARTÍNEZ MILLÁN (ed.) (1992), *Instituciones y elites de poder en la monarquía hispana durante el siglo XVI*, Cantoblanco-Madrid, Ed. Universidad Autónoma de Madrid; A. DE MADDALENA i H. KELLENBENZ (ed.) (1986), *La Repubblica internazionale del denaro tra XV e XVII secolo*, Bolonya.

De tot el que hem dit fins ara sembla aparèixer amb claredat que les diverses presències nacionals —catalana, valenciana, aragonesa, mallorquina— més o menys establiment arrelades a Roma cercaven, tot restant encara ferma la dialèctica jurisdiccional amb la Corona i les diverses finalitats últimes, una col·laboració tal vegada també programàtica, sobre el pla polític i economicofinancer que permetés a cadascuna de les parts treure profit del suport recíproc.

3. EL *BUII* DINÀSTIC A CASTELLA I LA CONSTRUCCIÓ DEL *SISTEMA FERRANDÍ* A ITÀLIA

La mort de la reina Isabel de Castella el 1504 i la difícil successió de l'arxiduc de Borgonya, Felip, es reflectiren d'una manera especialment clara en la presència global hispana i, en particular, en la presència catalanoaragonesa en el món de les corts romanes.³⁷ Una vegada redefinida l'àrea política a Castella amb el desembarcament de Felip a la Corunya i l'oberta coalició per al rei flamenc de gran part de la gran noblesa castellana, Ferran començà a preocupar-se activament per refundar la seva xarxa de contactes a Roma. En fa oberta menció en una carta a l'ambaixador Francisco de Rojas del 14 d'abril de 1506, en què lamenta el fet de no tenir cap cardenal fidel i que s'ocupi dels seus afers.³⁸ Es tractava de refundar la seva xarxa de relacions al col·legi cardenalici, però no tant a partir dels cardenals nacionals, creats per Alexandre VI, sinó, més aviat, fent referència a consideracions de natura estrictament política i, en segon lloc, ideològica, com ara la pertinença a la classe de les famílies de més antiga fidelitat gibel·lina i aragonesa.

Durant el breu període del regnat de Felip I a Castella, Ferran intentà atenuar les conseqüències polítiques que la successió podia tenir en les seves relacions amb el papat, sobretot amb la intenció d'assegurar-se la investidura del regne de Nàpols. En aquest sentit, es pot interpretar l'ordre del rei a Francisco de Rojas de «juntaros con los Embaxadores de mi fijo e darles la mano derecha e ir al papa juntamente con ellos para le decir la union que hay entre mi y mi fijo»,³⁹ una unió que en realitat no existia, però que al rei aragonès interessava de manifestar en la «plaza del mundo».

I, precisament pocs dies abans d'arribar a la capital de la seva última i fonamental adquisició dinàstica, Ferran rebia el missatge de l'arquebisbe de Toledo Francisco

37. Sobre la situació a Espanya durant els anys següents a la mort de Felip I, MARTÍNEZ MILLÁN (2000), concretament el capítol «La evolución de la corte castellana durante la segunda regencia de Fernando I (1507-1516)», p. 103-113.

38. RODRÍGUEZ VILLA (1896), p. 443-444, «[...] yo viendo que no tengo agora Cardenal que en esa Corte de Roma leal y verdaderamente procure mis negocios ni vos ayude a ellos, e quanto conviene tenerlo; e creyendo que el Cardenal de Salerno me será fiel e que podrá dandole yo favor ayudarvos mucho para ello e para el buen despacho de todos mis negocios [...] avemos acordado que si con dar al Cardenal de Salerno la iglesia de Leon [...] decidle que sabiendo yo los meritos de su persona y teniendo por cierto que me será siempre muy cierto y muy fiel, yo tengo gana de le acrecentar e de darle cargo de mis negocios en esa Corte para que juntamente con vos entienda en ellos».

39. RODRÍGUEZ VILLA (1896), p. 451.

Jiménez de Cisneros, que li comunicava la mort de Felip I i li pregava que retornés al més aviat possible a Castella.⁴⁰

Aquest últim gir en la situació de Castella comportà un nou canvi sensible en la configuració dels equilibris polítics a Europa i va reobrir la contesa pel control de la corona: en tenim un signe clar en l'evolució de la diplomàcia hispana davant la Santa Seu.

L'última dècada del segle xv va transcórrer sense que en la representació diplomàtica de la monarquia dual es reflectís de manera excessiva aquella «quiebra del señorío a una» a què fa referència Manuel Rivero Rodríguez.⁴¹ Després de la partença de Roma de Garcilaso de la Vega, en servei fins al juny de 1499, se succeïren en el càrrec d'ambaixador Lorenzo Suárez de Figueroa, *maestresala* de Ferran el Catòlic, i, des del maig de 1501, Francisco de Rojas, també ell fidelíssim al rei aragonès. Però, justament a partir de la fi de 1505, la unitat —d'altra banda més aviat formal— de la representació diplomàtica hispana fou interrompuda per la presència d'un ambaixador del nou rei de Castella, Felip d'Habsburg, en la persona d'Antonio de Acuña.⁴²

Però, després de la mort de Felip I i del viatge a Itàlia de Ferran, els inicis de la diplomàcia castellanoborgonyona a Roma foren escombrats per l'arribada, el 25 d'abril de 1507, de la nova representació ferrandina, composta per Bernart Despuig, mestre de l'orde de Montesa, Antonio Agustín, del Consell d'Aragó, i pel noble valencià Jeroni de Vich amb el càrrec d'ambaixador. D'aquesta manera, es completava la configuració del nou sistema polític ferrandí a Itàlia: amb l'ambaixador, eren nomenats també el virrei de Sicília i de Nàpols en les persones de Ramon Folc de Cardona i de Joan d'Aragó, comte de Ribagorça, respectivament; d'aquesta manera, en els llocs clau de les corts napolitana i siciliana i davant la cort papal, eren col·locats

40. Felip d'Habsburg morí a Burgos el 25 de setembre de 1506.

41. M. Rivero fa remuntar els primers signes de la fallida de la unió dinàstica de les dues grans corones hispàniques ja al 1492, quan Francisco de Rojas rebé de la reina Isabel una instrucció secreta en què ordenava d'obtenir el control de tres ordes militars només per a la corona de Castella; RIVERO RODRÍGUEZ (2000), p. 88-89.

42. El nomenament d'Acuña com a ambaixador de Felip data del 28 de juny de 1505; en els mesos següents li foren posats al costat altres ambaixadors, representants del rei arxiduc, com, per exemple, Filiberto preposat d'Utrecht i el preposat de Caselles. Un punt de referència constant és el noble castellà Juan Manuel; COLECCIÓN DE DOCUMENTOS INÉDITOS PARA LA HISTORIA DE ESPAÑA (CODOIN), vol. VIII, *Cartas de Felipe El Hermoso copiadas de las minutas existentes en el Archivo de Simancas*, p. 204-205, 306-308, 318-319, 324, 375. A la mort d'Isabel, Acuña havia pres partit a favor de l'arxiduc i contra Ferran. Després de la mort del sobirà flamenc, romangué a Itàlia, a Roma i a Bolonya, fins al 1507, quan aconseguí obtenir de Juli II el nomenament per al bisbat de Zamora amb la promesa de vetllar pels interessos del papat a Castella. El nomenament pontifici fou rebutjat pel *Consejo* de Castella, i Acuña hagué de defensar-se de les pretensions de l'alcalde de Zamora, defensa que tingué èxit gràcies a l'ajut de Ferran. J. H. ELLIOTT (1963), *La España imperial (1469-1716)*, Barcelona, Ed. Vicens Vives (primera edició Londres, 1963), p. 165-166; J. ZURITA Y CASTRO (1579), *Los cinco libros postreros de los anales de la corona de Aragon, compuestos por Geronymo Çurita cronista del reyno*, Saragossa, Domingo de Portonarijs y Ursino.

homes d'absoluta confiança del sobirà i es redissenyaven les relacions amb les elits nobiliàries i curials.⁴³

És justament a partir d'aquest moment que sembla que es desenvolupa a Roma la dialèctica —existent ja amb anterioritat, però en part reduïda per la unió dinàstica— entre el grup catalanoaragonès i el castellà pel control de les posicions precedentment adquirides a la cúria i a la ciutat; i és evident que el grup catalanoaragonès prengué avantatge en bona manera, directament i indirecta, del suport del sobirà, que per la refundació de la seva pròpia xarxa autònoma de relacions confià principalment en catalans i valencians, per bé que no sempre d'antiga i provada fidelitat a la Corona. De fet, la major part dels curials presents a Roma i provinents dels territoris de la Corona d'Aragó arribaren a la ciutat i hi arrelaren gràcies a la clientela borgiana i sense cercar l'ajut del sobirà.⁴⁴ Així doncs, els inicis de la construcció del sistema ferrandí a Itàlia tendiren també, sobretot gràcies a l'obra diplomàtica de Jeroni Vich, a recuperar els antics servidors d'Alexandre VI per a la fidelitat i el servei de la Corona.

Tot amb tot, per comprendre bé la construcció del nou sistema polític ferrandí a Itàlia i a Roma, manca encara un element fonamental: el col·legi cardenalici. Durant el pontificat de Juli II, la preponderància hispana, i sobretot catalanovalenciana, creada a l'interior del Sacre Col·legi a causa dels nomenaments d'Alexandre VI no trobà confirmació: dels dotze cardenals hispans en vida al moment de l'elecció de Giuliano della Rovere,⁴⁵ després de 1507, en quedaven només cinc, quatre dels quals eren súbdits de la Corona d'Aragó.⁴⁶ És el mateix Ferran, en la carta a Fran-

43. La visió extremadament lúcida de Ferran de la disposició del seu sistema politicodiplomàtic a Itàlia es veu expressada en una sèrie d'instruccions escrites a Nàpols i dirigides a l'ambaixador de Roma i al virrei de Nàpols i Palerm. Als tres se'ls ordena «estar muy conformes [...] de manera que en lo que pudiere ayude [l'ambaixador] a vosotros y cada uno de vos a él y para esta inteligencia de todos tres vosotros vos dexamos otra cifra [...] con la qual vos podeys escribir las cosas secretas». J. MANGLANO, vol. II, p. 16-17 i 18-26; C. J. HERNANDO SÁNCHEZ (1995), «El Gran Capitán y los inicios del virreinato de Nápoles. Nobleza y Estado en la expansión europea de la Monarquía bajo los Reyes Católicos», *El Tratado de Tordesillas y su época*, Congreso Internacional de Historia, 3 v., p. 1832 i s.

44. P. IRADIEL i J. M. CRUSELLES, «El entorno eclesiástico de Alejandro VI. Nota sobre la formación de la clientela política borgiana (1429-1503)», *Roma di fronte di Europa...*, p. 58 i s.

45. Els dotze cardenals hispans representaven, sobre quaranta-quatre purpurats en vida, el 27 % del total, o sigui, de llarg, el grup més potent. Aquests eren: Ludovico Milani (anomenat *Segobricense*, titular dels Ss. Quattro Coronati, creat per Calixte III), Bernardino de Carvajal (de Placentia), Juan de Castro (de València, titular de S. Prisca; anomenat *Agrigentino*), Jaume Serra (català, titular de S. Vitale), Joan Vera (d'Arcilla, València, titular de S. Balbina; arquebisbe de Salern), Francesc de Borja (de València; anomenat *Cosentino*), Joan Castellar o de Castella (de València), Francisco (de) Sprat o Sparaes (anomenat *Legionense*), Jaume Casanova (de València), Lluís de Borja (de València, titular de S. Maria in via Lata), Francesc Iloris o de Loris o Hiloris (de València, titular de S. Maria Nova), i Francesc Remolins (de Lleida, titular de S. Marcello).

46. Aquests eren Lluís de Borja, Francesc de Borja, Francesc Remolins i Jaume Serra. L'altre cardenal hispà era Bernardino Lopez de Carvajal.

cisco de Rojas ja citada, qui es preocupa per aquesta situació, sense trobar en el papa lígur un interlocutor disposat a acollir les seves demandes. En totes les nòmimes promogudes per ell, Juli II creà només dos cardenals hispans, Juan de Zúñiga, en la promoció del 29 de novembre de 1503, i Francisco Jiménez de Cisneros, en la del 4 de gener de 1507, aquesta última en particular, sota expressa presentació règia.

Precisament el nomenament de Cisneros significa que els sentiments de pertinença nacional no entraven de manera discriminant en la definició del partit ferandí, i que, en primer terme, eren importants les consideracions polítiques i, en segon lloc, les ideològiques, lligades a la fidelitat i al servei. En fi, constituir i reforçar la pròpia xarxa de relacions amb Roma a través de la individuació de persones de confiança i de la concessió de favors i gràcies al patronat reial era per a Ferran un element important per refermar la seva autoritat i la seva posició personal i dinàstica no només al Regne d'Aragó, on les oligarquies havien ja assumit una posició de fort acord amb la corona, sinó, sobretot, a Castella.

La clara reducció de les dimensions del component hispà en el Sacre Col·legi no s'uní a un recanvi general capaç de desencaixar la fisonomia d'aquest mateix component a la cort i a la ciutat. Bona part del personal que prestava servei a la «família» d'un cardenal sovint aconseguia, una vegada desaparegut el seu protector, de trobar una altra ocupació o introduir-se en una altra cort, i conservava la seva funció i els seus contactes, gràcies als quals podia continuar essent útil a l'interior de l'administració curial. Les dades analitzades per Pierre Hurtubise relatives a la cort de Lleó X mostren que el component *hispà* havia resistit egrègiament al pontificat de Juli II, no obstant la sensible pèrdua de pes en el Sacre Col·legi.⁴⁷ Desgraciadament, l'escassa precisió de les indicacions que fan referència a la provenença geogràfica dels individus registrats fan, si no impossible, certament inútil tot intent de separar els diversos components nacionals a l'interior del grup hispà en general. Tanmateix, aquest grup heterogeni continuà explotant l'embranchida favorable presa al llarg de la segona meitat del segle xv i consolidada amb el pontificat d'Alexandre VI, gràcies, també, a una conjuntura política decididament propícia, caracteritzada pel distanciament i l'enfrontament entre Juli II i el rei de França, que culminà amb la investidura del Rei Catòlic al tron napolità, concedida pel papa el 3 de juliol de 1510. Aquest desenvolupament continuà també després de l'elecció, el març de 1513, de Lleó X; més ben dit —tot seguint l'evolució de la ciutat mateixa, que en aquells anys conei-

47. Amb el 18 % dels efectius, els hispans eren el component netament més nombrós a la cort de Lleó X, seguits pels francesos, amb el 15,7 %; pels alemanys, amb l'11,2 %, i pels toscans, amb el 10,8 %. P. HURTUBISE (1988), «La présence des "étrangers" à la court de Rome dans la première moitié du xvie siècle», *Forestieri e stranieri nelle città basso medievali, Atti del Seminario internazionale di studio, Bagno a Ripoli (FI), 4-8/6/1984*, Salimbeni, Florència, p. 57-80. El registre (*ruolo*) de la cort de Lleó X ha estat editat per A. FERRAJOLI (1911), *Il ruolo della corte di Leone X (1514-1516)*, Roma, Società Romana di Storia Patria.

xia una gran florida econòmica, artística i cultural—, sembla que, fins i tot, es va accelerar.⁴⁸

En conclusió, la presència catalanoaragonesa a Roma, fins al 1503 fortament caracteritzada per la fidelitat als Borja, començà a organitzar-se entorn de la relació amb Ferran el Catòlic que, d'altra banda, després de la redistribució global dels equilibris després de la mort de Felip d'Habsburg, tenia necessitat de pouar en un dipòsit de súbdits experts en el món curial romà.

Però, de quina manera el projecte polític del Rei Catòlic a Itàlia, que s'anava refundant sobre aquest grup catalanoaragonès, n'estava caracteritzat?

De tot el que hem dit fins ara destaca que ni la pertinença a una *natio* ni la provinença política catalanoaragonesa no constituïen un element de discriminació en la reconstrucció del sistema d'amistat i aliances de Ferran, que cercà guanyar-se noves fidelitats a través de la concessió de beneficis eclesiàstics i feus al Regne de Nàpols. En efecte, tot i que manquen dades que puguin confirmar-ho, a jutjar pel que es pot conèixer a partir de l'estudi de la confraria de Santa Maria de Montserrat, la presència catalanoaragonesa a Roma es reforçà, certament gràcies a la consolidació del domini ferrandí sobre Nàpols, que s'allargà encara durant el segle XVI com un element fonamental per analitzar la resistència i la penetració del grup català a Roma.

Una confirmació de fins a quin punt la refundació d'una nova xarxa de fidelitats prescindia de les identitats nacionals i també de pertinences a grups polítics de formació anterior pot extreure's de l'estudi de la crisi que esclatà per l'assignació del títol de prior de Castella l'orde militar de Sant Joan de Jerusalem, disputat per Antonio de Zúñiga i Diego de Toledo, fill tercer del duc d'Alba. Zúñiga, que Pietro Bembo recorda com un dels principals partidaris de Vich davant el nou rei Carles,⁴⁹ havia rebut el priorat del seu oncle Álvaro, i el trasllat fou sancionat i confirmat tant pel rei Felip I com pel papa Juli II.⁵⁰

El 14 d'abril de 1512, en un moment extremadament delicat pels equilibris interns a les corones de Castella i d'Aragó, Ferran conferí la dignitat del priorat, «tan

48. És tot el que resulta del citat registre de la confraria de Santa Maria de Montserrat, el nombre d'inscrits del qual tingué un augment constant almenys fins als anys 1514-1516, fins a la mort del rei. VAQUERO PINEIRO (1994), p. 479-480.

49. La notícia és donada per SERRANO (1914), «Primeras negociaciones de Carlos V, Rey de España, con la Santa Sede (1516-1518)», *Cuadernos de trabajos de la Escuela Española de Arqueología e Historia en Roma*, Madrid, II (1914), p. 21-96, en particular p. 35-36. La carta citada vagament per Serrano està editada en l'epistolari de Pietro Bembo: P. BEMBO (1611), *Epistolarum Petri Bembi cardinalis nomine Leonis X Pontificis Maximi scriptarum Libri XVI*, Pàdua, p. 272-273.

50. Alvaro de Zúñiga havia obtingut el priorat a l'època del regnat d'Enric IV de Castella, per després cedir-lo al nebot Antonio el 1506. El llinatge dels Zúñiga podia comptar amb bons contactes a la cúria papal i amb el suport de Juli II, com evidencia la carrera de Juan de Zúñiga, que ja el 1476 era nomenat per Sixte IV (amb dispensa papal a causa de la seva jove edat) Gran Mestre de l'Orde d'Alcàntara, després arquebisbe de Sevilla i, finalment, cardenal per Juli II en la primera promoció cardenalícia, el 19 de novembre de 1503, titular dels Sants Nereo e Achilleo.

excelente que [...] puede compararse a cualquier principado que se distingue por su poder y prestigio»,⁵¹ al fill del duc d'Alba, en recompensa pels serveis prestats pel pare. Així es va crear una superposició entre el prior nomenat per Felip I, lligat a un grup de poder castellanoflamenc, i el prior nomenat per Ferran, advocat per una part gens irrellevant de la gran noblesa castellana. Seguí un llarg conflicte diplomàtic jugat a Castella i a Flandes, a més de a Roma, d'on havia d'arribar el judici de legitimitat sobre l'acte de nòmina del prior. Un any més tard, el 21 de setembre de 1513, el Rei Catòlic escrivia a Vich una instrucció particular en què, reivindicant el dret de patronat reial sobre el nomenament del prior, demanava que al lloc d'Antonio de Zúñiga fos nomenat «don Diego Toledo fijo del duque dalva». ⁵² Després, la mateixa súplica era reiterada el 8 de març de 1514; aquest cop, però, el sobirà aragonès expressava a l'ambaixador a Roma el seu malestar per com havia estat gestionat el cas fins aleshores.⁵³ L'arranjament de tota la qüestió fou confiat al tribunal de la Sacra Rota, sobre el qual, el 5 de maig de 1514, Ferran demanava a Vich de vetllar i d'exercir pressions a fi que «no se faga mudança alguna a instància de don Antonio de Zúñiga». ⁵⁴ El to insistent de les cartes del sobirà al seu ambaixador a Roma és interpretat com un signe de l'afebliment progressiu dels lligams entre Ferran —ja molt ancià, malalt i privat de successió— i molts dels seus vassalls i col·laboradors, la cohesió dels quals anava debilitant-se i perdent coherència interna. A partir de 1514, la mateixa posició de Vich sembla que es defineix en el sentit d'un caut distanciament del rei aragonès i d'un acostament a Zúñiga que, mentrestant, havia anat a Brussel·les, a la cort del jove Carles de Gant.⁵⁵

De tota manera, el Rei Catòlic aconseguí d'obtenir la suspensió de qualsevol decisió favorable a Zúñiga, cap al qual s'inclinava favorablement la sentència del tribunal eclesiàstic. Que el nombre de les seves amistats i fidelitats, també les més antigues i sòlides, s'anessin disgregant decididament sembla que ho testimonia el suport ofert a Antonio de Zúñiga per part de l'arquebisbe de Saragossa, Alfons d'Aragó, fill natural de Ferran i personatge clau en les complexes trames lligades a la seva suc-

51. A. GÓMEZ DE CASTRO (1984), *De las bazañas de Francisco Jiménez de Cisneros*, edició a cura de J. Oroz Reta, Madrid, p. 494.

52. J. MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 257-258.

53. J. MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 268-269, Ferran escrivia a Vich que no estava «bien contento de vos porque sabiendo mi voluntad y lo que en esto va a la Corona Real destos Reynos no haveys impedido la dicha citacion [citació papal contra Pedro de Toledo a instància d'Antonio de Zúñiga] ni me aveys avisado della», i que per tant «vos [a Vich] encargo y mando que juntamente con el muy rdo. cardenal de Sorrento [Francesc Remolins] y con el Comendador Fernan Perez de Guzman y con Diego de Torremocha [...] digays de mi parte a Su Santidad todo lo susodicho y le supliqueys».

54. J. MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 294, «que tengays dello muy continuo y especial cuydado porque es cosa que importa mucho a nuestro Real estado y Servicio».

55. GÓMEZ DE CASTRO, *De las bazañas...*, p. 494. Al mateix temps, entre el 1514 i el 1515, Ferran envià a Roma Fernán Perez per tal que parlés amb alguns cardenals sobre el tema del priorat de Sant Joan i fes pressió sobre Vich a fi d'obtenir-ne el seu ple compromís en la matèria. AGS, Estado, Roma, leg. 847, d.36.

cessió: el 12 de febrer de 1515, el rei escrivia encara a Vich, cercant d'aturar les maniobres que pretenien fer inclinar el papa contra la candidatura de Diego de Toledo.⁵⁶

Poc després de la mort del Rei Catòlic, el Tribunal de la Sacra Rota pronuncià una sentència favorable a Antonio de Zúñiga, però la qüestió romangué encara oberta. Carles d'Habsburg, que en un primeríssim moment havia pres partit a favor de Zúñiga, retirà el suport perquè «ignorantes etiam venerabilem Didacum de Toletu sub hac forma et presentatione regia de eodem prioratu fuisse provisum», i demanà al papa que l'execució de la sentència pronunciada per la Sacra Rota fos suspesa, almenys fins a la seva arribada a Castella.⁵⁷

Pels mateixos dies, Carles escrigué al cardenal Cisneros, regent del regne, que «la magnitud del pleito y la dignidad de los contendientes exige que lo estudiemos», i que, per tant, tot esperant la seva decisió, tingués cura de «hacer pasar a nuestro poder, en posesion provisional, todo el patrimonio del priorato, es decir, sus fortalezas, sus ciudades, sus emolumentos y sus rentas».⁵⁸ Tota la trama conclogué amb la momentània victòria de Zúñiga, que mantingué el títol de prior fins a la seva mort, moment en què, finalment, fou assignat a la família dels ducs d'Alba.⁵⁹

56. J. MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 327-328, «Por cartas que dessa corte han scritto he entendido que el Illm^o y muy Reverendo Arçobispo de Çaragoza [Alfons d'Aragó] mi fijo [...] ha enbiado a procurar con nuestro muy Santo Padre por medio de una persona que agora le ha enbiado que su Santidad favorezca y faga guardar la provision que el Papa Julio de buena memoria fizo del Prioradgo de San Juan destes Reynos en persona de Don Antonio de Zúñiga, diziendo que lo que yo he procurado y procuro sobreste negocio en favor del Prior Don Diego de Toledo es por complazer y satisfazer al Duque dalva su padre mi primo, y no porque cumpla mas a nuestro servicio que tenga el dicho prioradgo el dicho prior Don Diego de Toledo que el dicho Don Antonio de Zúñiga. Delo qual ciertamente si assi es, estoy no solamente maravillado pero atonito y espantado...».

57. «[...] ubi de utriusque partis iure plene informati, tale concordie medium inter collitigantes prefatos mittere intendimus, ut eorum unuquisque sese postmodum contentum existimet et sufficienter satisfactum, neminique inferatur injuria nec juspatronatus regium, quod de mente S.V. procedere non credimus, aliquod recipiat detrimentum», MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 327-328. I encara, en una llarga carta datada l'1 de setembre de 1516, en donar consell al jove sobirà, Vich assenyalava «la confusion que oy ay en la religion de Sant Joan, que el Papa provee y da habitos y el Maestre de Rodas lo mismo y destruyense aca en litigios los comendadores», MANGLANO, *La política en Italia...*, p. 187.

58. GÓMEZ DE CASTRO, *De las bazañas...*, p. 495. El buit de poder que seguí a la mort del Rei Catòlic, agreujat per l'absència del seu jove successor flamenc, per la intransigència amb què Cisneros pretengué d'imposar la voluntat del sobirà i per la barreja de forces implicades en la transició del sistema de poder ferrandí a un encara *in fieri* carolí, conduí a una ampliació a escala continental de l'enfrontament, que hi veié involucrats també Enric VIII d'Anglaterra i sobretot Lluís XII de França, cridats a la causa per Germana de Foix. El duc d'Alba rebutjava d'acceptar l'arbitratge de Carles i de consignar-li en custòdia provisional els castells, les ciutats, els monuments i les rendes que componien el vast patrimoni del priorat. Però, més que arribar al xoc frontal amb el nou sobirà, el noble castellà intentà d'inserir-se entre aquests i Jiménez de Cisneros, cercant de desacreditar el cardenal als ulls del jove sobirà.

59. GÓMEZ DE CASTRO, *De las bazañas...*, p. 499-501.

4. LA MORT DE FERRAN: LA CRISI DEL GRUP CATALANOARAGONÈS I L'AFIRMACIÓ
DEL «SISTEMA CAROLÍ» ENTRE SUPRANACIONALITAT DEL PROJECTE IMPERIAL
I REALITAT PLURINACIONAL HISPANA

La mort de Ferran el Catòlic, esdevinguda, com és sabut, el 23 de gener de 1516, assenyalà un nou gir decisiu en els equilibris entre els diversos blocs hispans a Roma, complicats per una implicació més clara i forta d'elements flamencs.⁶⁰ Certament la desaparició del rei significà la declinació definitiva del grup polític catalanoaragonès. No obstant això, els individus que componien aquest grup no seguiren la seva sort i, en molts casos, emparant-se en les xarxes d'amistats i relacions creades anteriorment, així com també en grups nacionals, aconseguiren sobreviure al canvi. Vegem, per exemple, com fou resolta la qüestió crucial relativa al càrrec de representant diplomàtic davant la Santa Seu, exercit durant un decenni per Jeroni Vich.

A pesar de la ferma i oberta oposició del cardenal Cisneros, Vich fou confirmat de nou en el seu càrrec d'ambaixador, gràcies també al suport de Lleó X.⁶¹ Però a més de poder comptar amb l'amistat del papa, Vich també ho podia fer amb l'àmplia xarxa de relacions locals i internacionals consolidades durant els anys que van de 1507 a 1516 i de les quals ell mateix havia estat un dels artífexs principals. Aquesta xarxa comprenia un cercle de catalans i valencians amb càrrecs regis o papals (alguns dels quals són recordats en el registre de Santa Maria de Montserrat), a més d'artistes, literats i humanistes, alguns personatges clau de la cort pontifícia i diversos exponents de la gran noblesa romana i, en particular, de la família Colonna. Aquesta xarxa àmplia de relacions era només en part vinculada al càrrec diplomàtic regi, i s'emparava més aviat en amistats i clientele autònomes, lligades a la influència del diplomàtic valencià davant el papa i l'ambient romà; gràcies a aquestes relacions, Vich havia aconseguit fer recórrer al seu germà Guillem Ramon tots els graons de la carrera eclesiàstica, del protonotariat apostòlic al cardenalat, al qual arribà en la gran promoció de 1517, en un moment en què l'ambaixador no gaudia del suport de cap corona i, per tant, la seva posició a la cort devia ser, almenys en teoria, més feble.⁶²

60. Sobre aquest tema, assenyalo els treballs recents publicats en els cinc volums a cura de José Martínez Millán sobre la cort de Carles V, als quals remeto també per a la bibliografia; J. MARTÍNEZ MILLÁN (ed.) (2001), *La Corte de Carlos V*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V (SECCFC); CARLOS HERNANDO SÁNCHEZ (1999), «Nobleza y diplomacia en la Italia de Carlos V: el duque de Sessa, embajador en Roma», *Carlos V - Europeismo y universalidad. Los escenarios del Imperio*, Madrid, SECCFC, vol. III, p. 205-297.

61. El 12 d'abril de 1516, el papa escrivia al jove rei Carles, felicitant-se per la confirmació del diplomàtic valencià. També L. NANNI (ed.) (1992), «Epistolae ad Principes», *Collectanea Archivi Vaticani* 28, Roma-Ciutat del Vaticà, vol. I, p. 121.

62. En particular, Vich havia aconseguit guanyar-se l'estima absoluta de Lleó X, i va esdevenir el seu apreciat conseller, fins al punt d'aconseguir obtenir l'oferiment del cardenalat per al seu germà Gui-

No obstant això, Vich, a causa de les fortes pressions exercides per grups contraris a ell tant a Castella com a Flandes, no aconseguí guanyar-se la plena confiança del nou jove sobirà, el qual li posà al costat, en primer lloc, Pedro de Urrea,⁶³ i, després de la mort d'aquest, la primavera de 1518, Lluís Carròs de Vilaragut. Però gràcies a la seva profunda integració en el teixit mateix de la comunitat catalanoaragonesa a Roma, a través de la qual mantenia relacions importants amb la mare pàtria, a més dels seus excel·lents suports a la cort papal, Vich pogué resistir el fort ascens dels grups flamencs i castellans o, millor dit, de l'emergent grup polític carolí.⁶⁴

Ara bé, en aquest reajustament dels equilibris i de coalicions, començat ja alguns anys abans de la mort de Ferran, hi participaren no només les elits polítiques i socials més tancades, amb els seus representants i procuradors,⁶⁵ sinó també, en un àmbit més modest, personatges relativament de segon pla, sobretot provinents del món mercantil, capaços d'inserir-se en aquest joc complex utilitzant els propis recursos econòmics i socials.

Aquests individus, l'arrelament a la ciutat dels quals remuntava, en alguns casos, als decennis precedents, en el substancial buit de poder que seguí a la mort del rei

llem Ramon en un moment en què el papa no estava disposat a nomenar els cardenals demanats directament per Ferran. MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. II, p. 260, «[...] tentaronme [el papa i l'arquebisbe de Florència] que para esta vez haria a mi hermano y que para despues se podría crear los otros; a esto respondi que yo [Vich] tenia en mas mi honrra y la gracia de vuestra alteza que todos los intereses del mundo y que yo suplicava a Su Santidad que hiziese los otros y deixase a mi hermano». Sobre Guillem Ramon de Vich, nascut a València, manca una biografia completa i, en particular, s'ignora en quina data arribà a Roma el seu germà Jeroni, gràcies al qual va recórrer tots els esglaons de la carrera eclesiàstica, des del pronotariat apostòlic fins al cardenalat, al qual va arribar en la gran promoció de 1517. Morí el 25 de juliol a Veroli i fou enterrat a l'església de Santa Creu de Jerusalem, cf. EUBEL, *Hierarchia catholica*, vol. III, p. 15, 17, 129, 163. Cal destacar que Guillem Ramon fou nomenat i rebé el títol exactament en els mateixos dies que altres dos personatges, Pompeo Colonna i Giovanni Salviati, ambdós en relació d'amistat amb el seu germà ambaixador.

63. Pedro de Urrea havia servit Ferran el Catòlic com a ambaixador davant l'emperador i, gràcies també a aquest càrrec, havia aconseguit guanyar-se, si no el favor, almenys la no-hostilitat de l'elit cortesana flamenca. Més tard, Urrea aconseguí tornar-se a aproximar a la facció del cardenal de Toledo, que en un primer moment li era hostil, fins al punt que l'octubre de 1517 Francisco Ruiz, secretari del cardenal, escrivia a Diego Lopez de Ayala a Brusel·les: «don pedro de urrea haze muy bien todo lo que toca al cardenal y a mi, y aun a vos» i que, continua, «al otro tenemos por contrario». MANGLANO, *La política en Italia...*, vol. I, p. 75-76, «no sé como se pueden sufrir dos embaxadores no conformes, que segund acá nos escriven, en algunas negociaciones se contradizen; deve su al. mandar a don jeronimo que se fuese a su casa, porque es muy contrario a todos estos reinos de castilla, y a los de esta nacion de castilla, y en todos los negocios lo avemos syempre visto desde en vida del Rey, y nunca en los negocios del cardenal estuvo sino muy malamente».

64. És significatiu el fet que tant Jeroni Vich com el seu germà Guillem Ramon són recordats entre els testimonis en el testament del gran Agostino Chigi del 28 d'agost de 1519, G. CUGNONI (1881), *Agostino Chigi il Magnifico*, Roma, Forzani & C., p. 169 i 176.

65. Entre els molts personatges que operaren a Roma com a agents de grans *consorterie* de poder hispanes i flamenques ocupant-se de «atraer partidos», cito aquí el mestre Arteaga, representant del cardenal Cisneros, i el llicenciat Francisco de Barrionuevo, servidor de Chievres. AGS, Estado, Roma, leg. 847, fol. 9r; 10r i s.

Catòlic, hi cercaren col·locacions a l'interior de les noves disposicions, intentant de treure profit de les nombroses ocasions de promoció social que podien presentar-se a la cúria i a la cort papal a tots aquells que sabessin aprofitar-se de la greu manca de personal qualificat i de confiança que patia el grup flamenc a Roma. En resulta una situació en què —en el clima general de ràpida evolució— les dinàmiques de les faccions s'entrellacen estretament amb trames familiars i individuals, en què qüestions polítiques, econòmiques i socials resulten inextricablement connexes entre elles.

Aquest quadre complex i articulat patí una nova transformació després de l'elecció imperial de 1519: aconseguit aquest objectiu, Carles ja no tingué cap necessitat de continuar emparant-se en el vell sistema politicodiplomàtic ferrandí i pogué procedir a desmantellar-ne els últims vestigis sense ulteriors retards, en particular a Roma.⁶⁶

De resultes de l'elecció imperial, esdevenia molt important col·locar a la ciutat dels papes un ambaixador d'absoluta confiança i de fidelitat provada, capaç de contrastar eficaçment el gran pes polític del virrei Cardona.⁶⁷ Amb aquest objectiu, el 15 d'abril de 1520, arribà a Roma don Juan Manuel, gran de Castella, durant molts anys proper a Carles i a l'ambient flamenc, i acèrrim adversari de Ferran el Catòlic. La confiança del càrrec diplomàtic a aquest noble castellà indica l'acompliment de la profunda rotació en el sistema diplomàtic *hispanoimperial* davant la cort papal.

Tot amb tot, encara després de la consolidació definitiva del poder de Carles amb l'elecció imperial, Vich no deixà immediatament la ciutat, malgrat que comencessin a circular sobre ell, cada cop més insistentment, veus de traïció.⁶⁸ El novembre de 1520 fou el mateix Juan Manuel qui perfilà en una carta a Carles V alguns detalls de la xarxa catalanoaragonesa que encara operava entre Roma i la mare pàtria gràcies als forts lligams amb «personas que mucho pueden en esta corte», a través de les quals aconseguien «avisar los delas vacantes del dicho reyno [d'Aragó] para que aca las pidan y se repartan entre ellos».⁶⁹ La referència a la traïció de Vich, en un pri-

66. En els altres regnes importants que componien la Corona d'Aragó —els regnes de Nàpols, de Sicília i, evidentment, el d'Aragó— el recanvi encara es féu esperar i es realitzà efectivament en el transcurs d'uns dos anys, només amb la conclusió natural de les vides dels virreis de nòmina ferrandina. Diversos articles a MARTÍNEZ MILLÁN (2000), vol. I.

67. Sobre les conseqüències de l'elecció imperial en la política italiana i napolitana de Carles V, MARTÍNEZ MILLÁN (ed.) (2000), vol. I, p. 182-183.

68. British Library (BL), additional manuscripts (add. mss.) núm. 28572, fol. 206 (no assenyalat per P. de Gayangos), carta de Juan Manuel a Carles V, de Roma, 20 de juny de 1520, «Y quanto a lo que v.m.t manda que me informe de lo que don hieronimo Vich dize, yo he escrito lo que me han dicho y asaz me dicen, pero no son cosas que se pueden probar, ni yo he gana de acaluniar a nadie [...]; també el fol. 213 i el fol. 221, una carta de Juan Manuel a l'emperador (Roma, 5 de setembre de 1520), on el noble castellà continua insinuant —amb gran cautela, però explícitament— una traïció per part de Jeroni Vich.

69. BL, add. mss., núm. 28572, fol. 226, carta de Juan Manuel a l'emperador, Roma, 20 de novembre de 1520; «y como estos avisos vienen con mas diligencia que otros y con el favor de aca es un juego en que no se puede sino ganar».

mer moment vaga, esdevé explícita poques línies més endavant, quan l'ambaixador cita com a responsables principals d'aquesta trama hostil a la Corona, a més del diplomàtic valencià sobre qui es formulen ara acusacions més documentades, el *datario* Baldassarre Turini i Juan Tornero, «mercador muy rico en Çaragoça».⁷⁰

Amb la seva xarxa d'amistats i de clienteleles fortament reduïda, si no completament desmantellada, per l'acció de Juan Manuel, finalment Vich hagué de deixar Roma. Abans de tornar definitivament a la pàtria, se'n va anar, però, a la Florència medicea, governada, en nom dels nebots de Lleó X, per Silvio Passerini.⁷¹ Va sojornar-hi un cert temps durant la primavera de 1521, cercant d'aclarir la seva posició davant de Carles V.⁷² Si, però, deixem els alts vèrtexs de la política i de la diplomàcia carolina, es nota que un bon nombre d'individus pertanyents al grup catalanoaragonès aconseguí de mantenir les posicions de poder adquirides anteriorment. Entre aquests, cal recordar almenys els ja citats Jeroni Beltran i Guillem Cassador. Del primer sabem que pertanyia a una família de mercaders catalans,⁷³ i el seu arrelament a Roma probablement s'ha de fer remuntar al segon pontificat borgià, encara que és a partir dels pontificats posteriors que el seu nom comença a concórrer entre els dels financers en contacte més estret amb el món curial romà, amb la Corona i amb la mare pàtria. En una data imprecisa, Beltran, que era també membre de la confraria catalana de Santa Maria de Montserrat, aconseguí l'important càrrec de protonotari apostòlic, primer pas fonamental en la carrera eclesiàstica i curial.⁷⁴ El setembre de 1516, el mercader català apareix com un informador important de l'ambaixador venecià a Roma gràcies als seus contactes a Brussel·les.⁷⁵

També ignorem la data exacta de l'establiment de Guillem Cassador a la ciutat. Tot amb tot, això devia esdevenir-se just després del viatge del rei Ferran a Itàlia.

70. BL, add. mss., núm. 28572, fol. 226. Turini, originari de Pescia, fou datari de l'abril de 1518 al novembre de 1521. Per al mercader aragonès Juan Manuel demanava al rei una pena severa i exemplar.

71. Passerini havia estat datari durant els primers anys del pontificat lleoní i, després, nomenat cardenal el 1517, s'havia traslladat a Florència al servei dels Medici.

72. BL, add. mss. núm. 28573, fol. 274. Don Juan Manuel a l'emperador; Roma, 22 d'abril de 1521. Vich tornà a València, a la seva baronia de Llaurí cap a la fi d'aquell mateix 1521, en plena guerra de les Germanies.

73. SCHWARZ Y LUNA I CARRERAS Y CANDI (1894), vol. III (1478-1533), p. 37.

74. Sobre la seva activitat a la cort pontificia, Pasquino escriu algunes línies il·luminadores, i el defineix com un «banchiere, sensale d'affari e strozzino» i «postillator de la fede catolica in letera ebraica»; G. A. CESAREO (ed.) (1938), *Pasquino e pasquinate nella Roma di Leone X*, Roma, p. 310.

75. SANUDO, *I Diarii*, vol. XXII, coll. 542-543, «Dil dito orator [a Roma], di 5. [...] Item scrive aver parlato con uno Hironimo Beltrame, qual li ha dito ha di Bruxeles, di 27, che questo apontamento dil re Catholico con il Christianissimo è sta fatto per anni 4; ch'è contra quello si dice». Vegeu també Archivo General de Simancas (AGS), Estado, leg. 1 (II part), d.409, «Item de Valladolid a xviii de enero de xiii [1513] se dio cedula de Su Al. para que el licenciado Vargas diesse a Agostin de Grimaldo y a Gaston de Grimaldo y Nycolo de Grimaldo e companya [...] Dm xii [2012] ducados de oro por otros tantos que don Pedro de Urrea recibió en Roma de micer Geronimo Beltran mercader los quales fueron para en cuenta de su salario segun parecio por su cedula de cambio fecta en Roma a xxiii de noviembre de xii [1512].

D'ell sabem que desenvolupà el càrrec d'*auditor rotae* de 1511 a 1530. D'una primera i ràpida anàlisi de la sèrie *Manualia Actorum et Citationum* del fons del Tribunal de la Sacra Rota a l'Arxiu Secret del Vaticà, es destaca que, en l'activitat de Cassador, prevalien netament actes relatives a qüestions i disputes sobre béns, pensions i beneficis referents a territoris subjectes a les corones hispanes, encara que, naturalment, també es troben actes referents a altres regions. Això indica l'*especialització política* de l'*auditor rotae* dirigida a la pròpia regió de provinença, conseqüència del dret de presentació que corresponia als reis de Castella i d'Aragó sobre la nòmina dels auditors.⁷⁶

Sobre la base de tot el que hem dit fins ara, podem proposar algunes idees i reflexions. Per exemple, tot i que per ara només es tracta d'un suggeriment, s'haurien de desenvolupar recerques més específiques amb la finalitat d'intentar una anàlisi dels grups nacionals centrada no només sobre la vida de les institucions representatives com, per exemple, consolats i confraries, sinó també a un àmbit més particular que partís dels protocols notariais i de l'estudi de trajectòries individuals i familiars a fi d'individuuar —com ja ha suggerit Ivana Ait—⁷⁷ quins i quants foren efectivament aquests personatges, i quins foren els modes i els temps de la seva participació en les diverses coalicions presents. Es tracta de repensar la història política a la llum de les troballes historiogràfiques dels últims vint anys, reconduint les històries particulars, individuals, familiars, i els àmbits locals a contextos més amplis, tenint en compte les dinàmiques que defugen l'enquadrament en les tradicionals —i ja superades— dicotomies centre-perifèria o ciutat-feu o, encara, estat-autonomia. En aquest sentit, les històries familiars que, com escrivia Lucien Febvre, «plantegen problemes més rars, més delicats, més particulars. Posen millor en contacte amb la vida. Provoquen sorpreses, desconcerts. Revelen accidents. Inquieten. Fan reflexionar».⁷⁸ Poden recuperar la funció important de connexió entre un àmbit de govern, per dir-ho d'alguna manera, *elevat* i realitats locals, fornint una contribució fonamental en la reconstrucció d'aquelles trames complexes d'instàncies formals i informals, institucionals i extrainstitucionals, de què estava composta la gestió concreta del poder en els organismes polítics de l'*ancien regime*.

Així doncs, la mort de Ferran tornà a posar en discussió tots els equilibris, aliances i estratègies. Però la consolidació progressiva del poder de Carles i la formació d'un grup de poder seu, si bé comportà la declinació definitiva del grup catalanoaragonès que s'havia anat consolidant al voltant de la relació amb el rei Ferran, no veieren restar passius els individus que havien format part d'aquest grup. Al contrari, alguns d'aquests aconseguiren, gràcies a antigues i noves amistats, de conservar o,

76. Per a algunes referències històriques sobre el tribunal de la Sacra Rota, H. HOBERG (1994), *Inventario dell'archivio della Sacra Romana Rota (sec. XIV-XIX)*, Ciutat del Vaticà, p. 16.

77. AIT (1990).

78. L. FEBVRE (1942), «Les familles. Ce que peuvent nous apprendre les monographies familiales», *Melanges d'Histoire sociale*, 1, p. 34.

fins i tot, incrementar les posicions de poder adquirides. Això també pel fet que la reorganització dels equilibris i de les relacions polítiques no s'esdevenia només al voltant de la sola fidelitat al sobirà i de la inserció a l'interior del seu *entourage*, sinó que també s'articulava a l'entorn de dinàmiques individuals més que de grup, per bé que, naturalment, dels grups i dels blocs més amplis es podien utilitzar les estructures com a llocs de reagregació política.

Un altre moment de gran importància en la redefinició dels equilibris polítics i *nacionals* a l'interior del nou grup *bispanoimperial* és representat per la mort de Lleó X, esdevinguda la nit de l'1 al 2 de desembre de 1521, i pel llarg conclave en què sortí elegit el flamenc Adrià VI. La línia política substancialment neutral adoptada pel papa Medici i, en particular, el fort suport assegurat per aquest a Jeroni Vich havien contribuït a retardar l'èxit definitiu del nou grup carolí de base castellanoflamenca, afavorint la resistència d'un grup conspicu catalanoaragonès que a Roma se centrava en la figura de l'ambaixador valencià.

L'elecció d'Adrià VI, deguda en bona mesura a l'obra diplomàtica de Juan Manuel, comportà la ràpida ascensió d'alguns personatges borgonyons, el primer dels quals, William Enkevoirt, aviat fou nomenat *datario*.⁷⁹ A més d'aquest, també obtindrien càrrecs importants Jean Winkel (o Winkler), *referendario*, Jean Ingelwinkel i Theodoricus Hezius (Dirk van Heeze), *segretario*.⁸⁰

Així doncs, el 1522, obert amb l'elecció com a papa de l'antic preceptor de Carles V, representà l'any del gir definitiu per a la configuració de la presència catalanoaragonesa a Itàlia i a Roma. La mort, el 10 de març de 1522, del virrei de Nàpols, Ramon Folc de Cardona, últim representant del sistema ferrandí a Itàlia,⁸¹ permeté que s'acomplís el canvi definitiu al vèrtex del regne meridional i inaugurà una nova fase en la política *bispanoimperial* a Itàlia. Amb el nomenament del borgonyó Charles de Lannoy es reconstituïa plenament la integritat d'aquell eix politicodiplomàtic Roma-Nàpols que, després dels anys turbulents que seguiren a la mort de Ferran, tornava a formar un element important en la construcció de l'edifici polític europeu de Carles V, menys encaminat que el ferrandí a una dimensió principalment mediterrània.

79. Enkevoirt era proper en particular al cardenal Soderini, filofrancès, amic dels Colonna i adversari dels Medici. Rebé la porpra cardenalícia només pocs dies abans de la mort d'Adrià, el 10 de setembre de 1523. Entre altres, cal recordar sobretot Guillaume de Croy, nomenat cardenal per Lleó X en la gran promoció de l'1 de juliol de 1517. Un paper important el tingué també el secretari Cisterer, recordat per Juan Manuel com a corruptible i corrupte: L. VON PASTOR (1956), *Storia dei Papi*, Roma, Desclée & C. Editori Pontifici, vol. IV, t. II, p. 80; HERNANDO (1999), p. 250. Sobre la dataria, NICCOLÒ DEL RE (1998), *La curia romana. Lineamenti storico-giuridici*, Roma-Ciutat del Vaticà, Libreria Editrice Vaticana (4a ed.); NICOLA STORTI (1969), *La storia e il diritto della Dataria Apostolica dalle origini ai giorni nostri*, Nàpols, Athena Mediterranea Editrice; LEONCE CÉLIER (1910), *Les Dataires du XV siècle et les origines de la Datarie apostolique*, París, Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome, 103.

80. PASTOR (1956), vol. IV, t. II, p. 52-53 i 75-76; F. GREGOROVIVUS, vol. VI, p. 214-216.

81. Alfons d'Aragó, fill natural de Ferran, va morir el 24 de febrer de 1520 i fou substituït per Juan de Lanuza.

5. UNA MIRADA MÉS ENLLÀ DE 1522: CONSIDERACIONS CONCLUSIVES

Així doncs, després de 1522, parlar d'una presència política catalanoaragonesa a Roma esdevé substancialment inadequat. La fidelitat a un únic sobirà, al mateix temps rei de Castella, Aragó i emperador, causà la desaparició definitiva dels factors *nacionals* a l'interior de les dinàmiques entre grups de poder que, formant part d'un únic i heterogeni grup *hispanoimperial*, esdevingueren cada cop més *transversals* i internacionals.

En conclusió, serà bo refermar alguns conceptes. Primer de tot, la declinació del grup de poder polític catalanoaragonès, no coincident amb el partit ferrandí ni amb les clienteleles borgianes més antigues i encara menys amb un grup *nacional* català o valencià o aragonès, no comportà automàticament que els individus que havien format part d'aquest grup de poder desapareguessin definitivament de l'escena política. Com s'ha dit (tot i que encara resta molt per dir), alguns d'ells aconseguiren de fer-se nous espais de participació en el poder a Roma. I, d'altra banda, qui conservà posicions de gran relleu assumides amb anterioritat no esdevingué necessàriament un fidel servidor de l'emperador. És el cas, per exemple, del cardenal Guillem Ramon Vich, germà de l'ambaixador ferrandí, que romangué a Roma fins a la seva mort el 1525. Aquest, malgrat l'hostilitat que els manifestava Juan Manuel des del gener de 1521, quan sorgiren disputes en relació amb l'assignació de l'arquebisbat de Saragossa,⁸² continuà emparant-se en l'antiga xarxa d'amistats teixida pel seu germà Jeroni, i va trobar, a més a més, la col·laboració de l'ancià cardenal de Santa Creu de Jerusalem, Bernardino de Carvajal.

A més a més, gairebé és innecessari precisar-ho, la fi del grup polític catalanoaragonès no significà certament la declinació dels sentiments de pertinença *nacional*: el fet mateix que institucions religioses de caràcter nacional romanguessin vives ens sembla un testimoni suficient de la persistència d'un sentiment català, mallorquí, valencià. És cert, sens dubte, que la unió des del punt de vista politicodiplomàtic de les corones en una realitat supranacional es reflectí en una percepció vaga de les diverses *nationes* interiors del grup *hispanoimperial* per part dels ciutadans romans.

Potser és en aquest sentit que es poden llegir algunes dades que es destaquen en el cens del 1526.⁸³ Sobre un total de tots els individus censats provinents de di-

82. BL, add. mss., núm. 28572, fol. 244, carta de Juan Manuel a l'emperador, Roma, 16 de gener de 1521. Nou mesos més tard, fou el mateix cardenal qui va escriure a Carles V per tal de defensar-se de les acusacions de traïció que li adreçà Juan Manuel, B., Add. Mss., núm. 28573, fol. 135, Cardenal Vich a l'emperador, Roma, 29 de setembre de 1522. El fet que circulessin veus per Roma sobre la traïció del cardenal Vich és expressat per Pasquino, que així descriu els dons que el papa Lleó X hauria donat en el moment de la mort a molts cardenals: «Del card. Vich lo evangelio con lettere: "In diebus illis salvabitur Juda"; CESAREO, *Pasquino e pasquinate...*, p. 283.

83. E. LEE (1985), *Descriptio Urbis. The roman census of 1527*, Roma, Bulzoni. Els límits del cens de 1526, que deriven substancialment de la imprecisió de la recopilació, són coneguts i, malgrat tot, no en fan menys imprescindible el recurs a qui vulgui intentar fornir una anàlisi quantitativa de les presències nacionals a Roma.

verses regions de la península Ibèrica (excloent-ne Portugal) que oscil·len entre les 265 i 290 llars (*fuochi*) i els 1.120 i 1.380 individus (*bocche*), tot just 7 llars i 39 boques són directament atribuïbles a catalans, 7 llars i 30 boques a valencians, i 2 llars i 5 boques a aragonesos.⁸⁴ Són xifres massa exigües per fer pensar que puguin reflectir la realitat de la presència d'aquestes *nacions*. Així doncs, aquestes són representatives d'un cert canvi de percepció —no quantificable, però, en qualsevol cas, clar— respecte del passat, que, malgrat tot, no havia posat mai excessiu èmfasi en les diferències nacionals a l'interior del grup *hispa*.

	<i>Provinença certa (a)</i>	<i>Provinença incerta (b)</i>
Llars (<i>fuochi</i>) d'individus de provinença <i>hispana</i>	265	290
Individus (<i>bocche</i>)	1.120	1.380
<p><i>a)</i> Cases i persones censades la provinença de les quals és, gairebé segur, hispana. Es tracta pràcticament de la totalitat d'individus censats amb els adjectius de <i>hispano</i>, <i>yspano</i>, <i>spagnolo</i> i d'altres anàlegs, o bé d'individus de qui s'indica la regió o ciutat de provinença (per exemple, Isaac catalanus sutor o Garsia de Girona).</p> <p><i>b)</i> Cases i persones censades, la provinença hispana de les quals és incerta o possible; l'atribució deriva del nom i cognom d'origen clar (per exemple, Diego Fernandes o Francisco de Carvajal)</p>		

	<i>Llars (fuochi)</i>	<i>Individus (bocche)</i>
Catalans	7	39
Valencians	7	30
Aragonesos	2	5

Així doncs, amb la progressiva afirmació dinàstica i política de Carles d'Habsburg i del seu imperi supranacional, s'engegà aquell procés de contracció de la realitat plurinacional de les *hispaniae* a l'Espanya unida de Felip II, que comprimí, en l'àmbit polític, però també cultural, les diverses identitats locals en nom d'un centralisme de la cort, de la política, de la llengua, que, tot amb tot, no produí mai l'anihilació de les consciències nacionals, tampoc fora de la mare pàtria, tant que només el 1803 és produí la fusió administrativa de les diverses institucions religioses «hispanes» a Roma, unides amb el títol comú de Santiago, San Ildefonso i Santa Maria de Montserrat.

De tot el que hem dit fins ara sorgeix, com a conclusió, l'exigència de desenvolupar recerques més aprofundides a partir d'itineraris individuals i familiars, per després reconduir les històries particulars a contextos més amplis. En aquest sentit, l'estudi prosopogràfic d'alguns individus que realitzaren la seva activitat a Roma durant

84. L'oscil·lació deriva de la coneguda dificultat en l'establiment exacte de la provinença dels individus censats. En alguns casos només s'ha pogut suposar un origen hispà, sense poder-ne tenir la certesa.

un cert nombre d'anys també pot ésser útil per completar el quadre d'una presència complexa, integrada a tots els àmbits de la ciutat, particip de la seva vida política i econòmica, així com també artística i cultural, activa en les seves corts, en les seves botigues, en les seves cerimònies.

Figures d'ambaixadors com ara Francisco de Rojas, Jeroni Vich, com també d'altres personatges de menor visibilitat immediata, com ara Guillem Cassador o Jeroni Beltran, veritables i autèntics catalitzadors de relacions entre la mare pàtria i Roma, haurien d'ésser estudiades en conjunt, reconstruint també —allà on fos possible— els moments informals i extrainstitucionals de la seva permanència a Roma, deturant-se en el seu contacte amb els ambients financers, humanístics i artístics que giraven entorn del món de les corts romanes, i oferir, així, una contribució a la reconstrucció de la dimensió internacional de la ciutat «dal carattere più cosmopolitico del mondo [...] fatta in parte di stranieri, e [dove] ognuno ci sta come a casa sua».⁸⁵

85. MONTAIGNE (1991), *Viaggio in Italia*, Roma-Bari, Laterza, p. 211.